

M.Q.İsmayılı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ismayilli.metanet98@gmail.com

TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN İNKİŞAFI ÜÇÜN YARARLI ŞƏXSİYYƏT FORMALAŞDIRMAQ PRİORİTETİ PROBLEMI KİMİ

Xülasə

Dünyanın hər yerində ictimai inkişafın bütün mərhələlərində təhsildə şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı məsələsinə xüsusi diqqət edilmişdir. Təhsil subyektlərinin psixoloji sağlamlığı da həllini gözləyən aktual məsələlərdəndir. Dövlət və ya ictimai xarakterli təhsil müəssisələrində müəllim şagird münasibətlərinin nizama salınması, düzgün tətbiyə metodlarının seçilməsi, təhsilalanların dünyagörüşünün inkişafı istiqamətində məqsədli fəaliyyətin seçilməsi, təlim prosesində düzgün təlim metodlarının tətbiqi, təhsilalanların yaş, fərdi və psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, sağlam təhsil şəraitinin yaradılması və s. kimi məsələlər ahəngdar şəxsiyyətin yetişməsinə təsir edən əsas amillərdəndir. Müasir təhsilin başlıca vəzifəsi təkcə hərtərəfli şəxsiyyət yetişdirmək deyil, həmçinin onu həyata hazırlamaqdır. Görkəmli pedaqoq K.D.Uşinskinin sözləri ilə desək, şagird və tələbə öz bilikləri ilə həyata vəsiqə almalıdır.

КАК ПРИОРИТЕТНАЯ ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ, ПОЛЕЗНОЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

Во всем мире особое внимание уделяется проблеме формирования и развития личности в образовании на всех этапах общественного развития. Психологическое здоровье субъектов образования также является одним из актуальных вопросов, требующих решения. Регулирование отношений учитель-ученик в государственных или общественных образовательных учреждениях, выбор правильных методов обучения, выбор целенаправленной деятельности в направлении развития мировоззрения учащихся, применение правильных методов обучения в учебном процессе, учет возрастных, индивидуальных и психологические особенности учащихся, создание здоровых условий обучения и др. такие вопросы являются одним из основных факторов, влияющих на развитие гармоничной личности. Главной задачей современного образования является не только воспитание всесторонне развитой личности, но и подготовка ее к жизни. По мнению известного просветителя К.Д.Ушинского, ученик и студент своими знаниями должны получить лицензию на жизнь.

AS A PRIORITY PROBLEM OF FORMING A PERSONALITY USEFUL FOR THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT AZERBAIJAN IN THE EDUCATION SYSTEM

Summary

All over the world special attention has been paid to the issue of personality formation and development in education at all stages of social development. The psychological health of educational subjects is also one of the urgent issues that need to be solved. Regulation of teacher-student relations in state or public educational institutions, selection of purposeful activities in the direction of development of students' worldview, application of correct training methods in the training process, consideration of the age, individual and psychological characteristics of students, creation of healthy educational conditions, etc. such issues are one of the main factors affecting the development of a harmonious personality. The main task of modern education is not only to cultivate a comprehensive personality but also to prepare him for life. According to the famous educator K.D.Ushinsky, a pupil and student should get a license for life with their knowledge.

Açar sözlər: təhsilalanlar, təhsil, şəxsiyyət, inkişaf, problem, psixoloji, məktəb, keyfiyyət

Ключевые слова: ученик, образование, личность, разработка, проблема, психологический, школа, качественный

Key words: student, education, personality, development, problem, psychological, school, quality

Şəxsiyyət problemi öz aktuallığı ilə əlaqəli olaraq hər dövr üçün psixoloji araşdırmaların əsas tədqiqat obyektinə olmuşdur. Həmçinin yaşadığımız cəmiyyətdə hərtərəfli sürətli inkişaf gətirdiyi üçün hər tədqiqatda şəxsiyyət problemi yeni aspektdən araşdırılmışdır. Təhsilə yeni standartların gəlməsi bu məsələni daha da diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Dünya təhsil sistemində təhsil ilə bağlı mütəmadi olaraq islahatların keçirilməsi, təhsilin təşkilinin yenidən qurulması ilə əlaqəli yeni tələblərin irəli sürülməsi, həmin tələblərə əsasən yeni alternativ sistemin yaradılması və tətbiqi Azərbaycanda da təhsil sahəsində yeni addımların atılmasına səbəb oldu.

“Müasir gələcəyin bəşəriyyətin əldə etdiyi nailiyyətlərə və əxlaqi-mənəvi sərəvlərə yiyələnməsində, bir vətəndaş kimi yetişməsində təhsilin rolu danılmazdır. İnkişaf etmiş, təkmilləşmiş və bacarıqlı şəxsiyyət formalaşdırılması ənənəvi və müasir təhsilin başlıca vəzifəsi sayılır”. (3, səh.134)

Şəxsiyyətyönümlü təhsilin paradiqması pedaqoji nəzəriyyədə və təcrübədə artıq bir neçə onillikdir ki, işlənir. Təhsilin təşkilində şəxsiyyət-

yönümlü konsepsiyanın əldə rəhbər tutulması tələbə şəxsiyyətinin inkişafının mərkəzi elementlərini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Şəxsiyyətyönümlü təhsilin əsas məqsədi fəaliyyət və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin aşkar olunması və onların məqsədyönlü inkişafı, sosial mədəni normaları özündə birləşdirən sosial əhəmiyyətli davranış formasına çevrilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasıdır.

Təhsildə tələbə şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün təlimdə idrak prosesləri ilə bərabər, emosional sferanın da inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Təhsilalanların emosional sferasının düzgün inkişaf etdirilməsi onlarda həmçinin, müsbət keyfiyyətlərin də formalaşmasına və inkişafına səbəb olur.

Təhsildə tələbələrə şəxsiyyət kimi yanaşılması daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu bir növ şəxsiyyətyönümlülüyün həqiqiliyinin təmin edilməsidir. Qeyd edək ki, bir sıra psixoloji problemlər təhsil subyektlərinə şəxsiyyət kimi yanaşılmaması fonunda ortaya çıxır ki, bu hallara hədə qorxu, frusturasiya halları, perspektivin qeyri-müəyyən qiymətləndirilməsi, emosional tarazlığın pozulması, depressiya və s. aiddir. Həmçinin bu cür hallarda davranışda özünü büruzə edən qeyri-adekvat özünəmunasibət, aşağı özünüqiymətləndirmə, öz imkanlarına inanmamaq və s. kimi hallar tələbələrin psixikasında qeyri-normal halların yaranmasına səbəb olur. Hətta, təsadüfi deyildir ki, aşağı özünüqiymətləndirmə psixi prosesləri deyil, şəxsiyyət amilini deformasiya edir və onun özünügerçəkləşdirməsinin qarşısını alır.

“Şəxsiyyət yalnız intellektual keyfiyyətlərin təcəssümü deyil, o həm də özündə şəxsi keyfiyyətləri ehtiva edir. Bu şəxsi və ya şəxsiyyət keyfiyyətləri onun ümumi inkişafının istiqamətini, dünyagörüşünü müəyyənləşdirir”.

(3, səh.136)

Şagird və tələbələrdə müstəqillik hissi inkişaf etdirilməli və onlarda müstəqil axtarış fəaliyyəti təmin olunmalıdır. Həmçinin, oyun və treninqlər vasitəsilə psixoloji pozuntular üzə çıxarılmalı və onların reabilitasiyası üçün psixoloji xidmət praktik əsaslar üzərində qurulmalı, bu əsasda tələbələrdə pozitiv davranış inkişaf etdirilməli, onlarda idraki fəallığın artırılması üçün yol və vasitələr işlənib hazırlanmalıdır.

“Uşaq doğulduğu gündən valideynlərin statusu və ya vəziyyətindən, iqtisadi, siyasi və hüquqi mövqeyindən, peşəsindən, təhsilindən və s.-dən asılı olaraq müəyyən ictimai mühitdə formalaşır”. (1, səh.133)

Şagird və tələbələrdə həyata optimist, insanlara qarşı pozitiv münasibət formalaşdırılması da təhsildə şəxsiyyət probleminin əsas məsələlərindəndir. Bu hal yaradılanda isə təhsilalanlar daha gümrəh, gələcəyə və özlərinə daha inamlı olurlar. Nəticədə təhsilalanların təlim, təhsil və tərbiyəsi müsbət yöndə istiqamətlənmiş olur. Ahəngdar şəxsiyyətin yetişməsi yolunda sadalananların rolu olduqca vacibdir. Lakin onlardan bəziləri isə ahəngdar şəxsiyyətin əsasını

təşkil edir ki, bunlara özünühörmət, özünütənqid, özünüqiymətləndirmə və özünümünasibət kimi keyfiyyətlər daxildir. Bu cür keyfiyyətləri mövcud olan şəxslər yaranan hər hansı kiçik bir xətdə özləri ilə bağlı ilkin tədbirləri görə bilirlər. Həmçinin, şagird və tələbələrdə özünügerçəkləşdirmə motivinin yaradılmasına və inkişafına da dəstək olmaq gərəkdir.

Nəinki təhsildə, həmçinin ailə-məişət münasibətlərində də bir sıra hallarda münasibətlər və ya çətinliklər yarana bilər. Bu baxımdan şagird və tələbələrdə bir çox sahələrdə yaranabiləcək hər hansı çətin situasiyaya qarşı dözümlülük yaradılmalıdır. Bu keyfiyyətin formalaşdırılması isə təkcə müəllim və psixoloqun görəcəyi iş deyil, həmçinin ailə də aktiv fəaliyyət göstərməlidir.

Təhsildə, ümumiyyətlə, təhsilalanların inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri də qiymətləndirmədir. Təlimin təşkilində qiymətləndirmə meyarlarının daha effektiv üsullarından istifadə edilməlidir. Bu amil şagird və tələbələrdə psixoloji vəziyyətə müsbət təsir göstərir, həmçinin onların daha yaradıcı fəaliyyət göstərməsinə kömək olur. Qiymətləndirmə zamanı müəllimlərin obyektiv yanaşması da çox vacib məsələlərdən biridir.

İnkişafa maneə olan və ya ləngidən digər hallardan biri isə şagird və tələbələrdə imtahanqabağı və imtahandan sonrakı psixoloji sağlamlığın göstəriciləridir. Bu cür zamanlarda təhsilalanlar üzərində ciddi müşahidə aparılmalı, mövcud hallar düzgün qiymətləndirilməli və buna uyğun ilkin profilaktik tədbirlər görülməlidir.

Təhsildə şəxsiyyətin düzgün istiqamətdə inkişafı ilə əlaqəli olaraq onlarda psixi cəhətdən sağlamlığa da diqqət yetirilməli, kiçik bir problemdə onlara psixoloji yardım göstərilməlidir. Ümumdünya sağlamlıq təşkilatının apardığı tədqiqatlar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, dünya üzrə hər 20 uşaqdan birinin psixi vəziyyəti bizim düşündüyümüz kimi normal deyil. Bu rəqəmlər Avropa ölkələrində daha da yüksəkdir. Rusiyada isə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, yuxarı sinif şagirdlərinin 90%-i emosional gərginlik vəziyyətindədir, tələbələrin 75%-də isə bu və ya digər stress vəziyyətləri müşahidə olunur.

Təhsilin təşkilində şagird və tələbə şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərən mühüm amillərdən biri də pedaqoji fəaliyyətin psixoloji əsaslarının yaradılmasıdır. Pedaqoji fəaliyyətə idarəetmə prosesi kimi baxılması onun strukturunda əsas elementlərində olan şəxsiyyətlərarası münasibətlərin öyrənilməsinə zəruri edir. Təlim və tərbiyə metodları, eləcə də pedaqoji ünsiyyət problemi təlim prosesində öz mahiyyətinə görə eyniyyət təşkil edir.

Təhsilin təşkilində pedaqoji fəaliyyətin strukturuna daxil olan verbal qarşılıqlı təsirin və kommunikasiya növlərinin əhəmiyyəti də vacibdir. Şagirdlər və ya tələbələrin müəllimlərlə verbal qarşılıqlı təsiri, onlar arasında dialoqun düzgün qavranılmaması təlim fəaliyyətinin effektivliyinə təsir göstərir.

Müəyyən edilmişdir ki, müəllimin nitqinin ardıcılığı və mütəmadiyi ilə şagirdlərdə biliklərin artması arasında neqativ korrelyasiya vardır.

Yeni təlim metodlarının tətbiqi tələbələrlə dialoqun subyekt-subyekt səviyyəsində qurulmasına, biliklərin genişləndirilməsinə, dərkinə və tələbələrin şəxsiyyət kimi inkişafına zəmin yaradan amillərdir. Təhsilin təşkilində şagird və tələbə şəxsiyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərən digər başlıca məsələlərdən biri də produktiv pedaqoji fəaliyyətin düzgün qurulması, təlim metodlarının şəraitə və təhsil sisteminə uyğun şəkildə seçilməsidir. Bu məsələ isə özlüyündə həm təlim üçün, həm didaktika üçün, həm də şəxsiyyətin inkişafı üçün səmərəli sayılır. Ümumiyyətlə, bir çox psixoloq təlim metodlarının daxili və xarici tərəflərini fərqləndirirlər: daxili tərəf - təhsilin məzmunu, fikri fəaliyyətin məntiqi aspektləri; xarici tərəf - psixoloji aspekt. Təlim metodların seçilməsi və yeniliyi isə hər şeydən əvvəl şəxsiyyət amilinin inkişafına yönəlməlidir.

Aparılan tədqiqatların təhlilindən sonra bu nəticəyə gəlinmişdir ki, şəxsiyyət fəaliyyət və ünsiyyət prosesində təşəkkül tapır. Fəaliyyət prosesinin dəyişməsi isə subyektin motivlərinin məzmununun dəyişməsindən irəli gəlir.

Təhsildə şəxsiyyətlə bağlı əsas problemlərdən biri də ümumi inkişaf ilə intellektual inkişafın qarşılaşdırılması və ya differensiasiyasıdır. Daha ətraflı desək, şəxsiyyət ilə psixi proseslərin inkişafının identifikasiya prosesinin baş verməsi. Bu cür problemlər ailədə də baş verir. Hansı ki, bəzi valideynlər uşaqların daha yaxşı oxumasına, daha yaxşı qiymətlər almasına önəm verirlər və onun şəxsiyyət kimi düzgün formalaşmasına və inkişafına o qədər də çox diqqət yetirmirlər. Bu isə özlüyündə uşağın şəxsiyyət kimi yetişməsinə mənfi təsir göstərir. Bu hallar sonradan məktəbdə də davam etdirilir. Nəticədə, bu cür hallar sonradan öz intellektual keyfiyyətləri ilə fəxr edən “eqoist” şəxsiyyət yetişmiş olur. Ən sadə halda isə öz uşaqlığını itirmiş, vaxtından əvvəl “böyüyə” çevrilmiş, utancaq, sözünü deyə bilməyən, yalanlığa meyilli şəxslər formalaşır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. *Psixologiya*. Bakı, 2016, 622 səh.
2. Əliyev B.H. *Şəxsiyyətə yeni baxış nəzəriyyəsi*. Bakı, 1999, 350 səh.
3. Əliyev B., Cabbarov R. *Təhsildə şəxsiyyət problemi elmi monoqrafiyası*. Bakı, 2014, 229 səh.
4. Əsgərov S. *Təhsilimiz dünən, bu gün, sabah*. Bakı, 2003, 272 səh.
5. İbrahim T. Hakan Türkçapar M. *Eğitimde kişilik sorunu*. Ankara, 2012, 177 s.
6. Гунпнрейтер Ю.Б. *Психология личности*. Астрель, 2009, 624 с.
7. Кравченко А.И. *Психология и педагогика*. ИНФРА-М, 2011, 400 с.